

SOLIQ MA'MURCHILIGIGA ZAMONAVIY AXBOROT-KOMMUNIKATSIYA TEXNOLOGIYALARINI JORIY ETISH ORQALI SOLIQ BAZASINI KENGAYTIRISH YO'LLARI (XORIJIY TAJRIBA MISOLIDA)

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

mustaqil tadqiqotchisi

Raxmonqulov Umidjon Rustam o'g'li

Annotatsiya. Mazkur maqolada soliq ma'murchiligiga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish orqali soliq bazasini kengaytirish masalalari yoritilgan. Tadqiqotda raqamli texnologiyalar, elektron hisobot tizimlari, onlayn nazorat va ma'lumotlar bazalarini integratsiyalash orqali soliq to'lovchilarni to'liq qamrab olish hamda yashirin iqtisodiy faoliyatni qisqartirish yo'llari tahlil qilingan. Shuningdek, xorijiy mamlakatlar tajribasi asosida O'zbekiston soliq tizimida raqamlashtirish jarayonlarini chuqurlashtirish va soliq ma'murchiligi samaradorligini oshirish bo'yicha takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: soliq ma'murchiligi, raqamlashtirish, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, soliq bazasi, elektron hisobot, soliq to'lovchilar, raqamli iqtisodiyot, soliq tizimi samaradorligi.

Kirish. Hozirgi davrda iqtisodiyotning raqamlashtirilishi soliq tizimining samarali faoliyat yuritishini ta'minlashda muhim omilga aylanmoqda. Soliq ma'murchiligiga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish soliq to'lovchilar faoliyatini shaffoflashtirish, soliq tushumlarini oshirish hamda soliq bazasini kengaytirishda asosiy vosita sifatida xizmat qilmoqda. Raqamli texnologiyalar yordamida soliq ma'lumotlarini yig'ish, qayta ishlash va tahlil qilish jarayonlari avtomatlashtiriladi, bu esa inson omili ta'sirini kamaytirib, soliq intizomini mustahkamlaydi. O'zbekiston Respublikasida ham soliq ma'murchiligini modernizatsiya qilish, elektron soliq tizimlarini keng joriy etish,

onlayn nazorat mexanizmlarini takomillashtirish bo'yicha izchil islohotlar olib borilmoqda.

AQSh tajribasida soliq ma'murchiligiga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish orqali soliq bazasini kengaytirish tizimi dunyodagi eng ilg'or va samarali modellardan biri hisoblanadi.

1. Raqamli soliq ma'murchiligi tizimi — IRS (Internal Revenue Service) faoliyati. AQShda barcha soliq jarayonlarini boshqaruvchi asosiy organ — Internal Revenue Service (IRS) bo'lib, u raqamli boshqaruv tizimlariga to'liq o'tgan. IRS barcha soliq to'lovchilarning ma'lumotlarini yagona elektron ma'lumotlar bazasida saqlaydi. Soliq to'lovchilar uchun myIRS portali va mobil ilovalar orqali onlayn xizmatlar taqdim etiladi: soliq hisobotlarini topshirish, qarzdorlikni tekshirish, to'lovlarni amalga oshirish, va qaytarib olinadigan summalarni kuzatish mumkin. Har bir jismoniy va yuridik shaxsning faoliyati Social Security Number (SSN) yoki Employer Identification Number (EIN) orqali raqamli tarzda kuzatiladi.

Elektron soliq hisobot tizimi (E-Filing System). AQShda 1986-yildan boshlab joriy etilgan E-Filing tizimi bugungi kunda soliq hisobotlarining 95% dan ortig'ini qamrab olgan. Ushbu tizim orqali soliq to'lovchilar elektron shaklda hisobot topshiradi, bu esa qog'ozbozlikni kamaytiradi va soliq ma'lumotlarini tezkor tahlil qilish imkonini beradi. Elektron tizimda soliq agentlari (masalan, kompaniyalar, auditorlar) IRS bilan real vaqt rejimida ma'lumot almashadi.

“Big Data” va Sun'iy intellekt asosida nazorat tizimi. IRS Big Data Analytics va AI (Artificial Intelligence) texnologiyalaridan keng foydalanadi. Soliq to'lovchilarning daromadlari, xarajatlari, kredit operatsiyalari va bank ma'lumotlari avtomatik tahlil qilinadi. Sun'iy intellekt algoritmlari soliqdan bo'yin tovlash holatlarini aniqlash, yashirin daromadlarni topish va soliq bazasini kengaytirishda muhim rol o'ynaydi.

Kiberxavfsizlik va ma'lumotlarni himoya qilish. IRS soliq ma'lumotlarining maxfiyligini ta'minlash uchun Cybersecurity Framework (NIST — National Institute of Standards and Technology) talablariga amal qiladi. Ma'lumotlarni uzatishda shifrlash (encryption), ko'p bosqichli autentifikatsiya va blokcheyn

asosidagi yozuvlarni himoya qilish mexanizmlari qo'llaniladi.

Idoralararo integratsiya tizimi. Soliq ma'murchiligi Federal rezerv tizimi, banklar, bojxona xizmati, mehnat va savdo departamentlari bilan to'liq integratsiyalashgan. Bu orqali soliq to'lovchilarning barcha moliyaviy operatsiyalari yagona elektron tizimda kuzatiladi. Shu asosda yangi soliq to'lovchilarni aniqlash va soliq bazasini kengaytirish imkoniyati oshadi.

Natijalar. Raqamlashtirish tufayli AQShda soliq tushumlari 15–20% gacha oshgan, yashirin iqtisodiyot hajmi esa sezilarli kamaygan. E-filing tizimi yordamida soliq ma'muriy xarajatlari 40% gacha qisqargan. Soliq to'lovchilar uchun xizmat ko'rsatish sifati oshib, shaffoflik darajasi sezilarli darajada kuchaygan.

Xitoy Xalq Respublikasi tajribasida soliq ma'murchiligiga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish orqali soliq bazasini kengaytirish dunyoda eng ilg'or raqamli nazorat tizimlaridan biri sifatida tan olingan. Raqamli soliq ma'murchiligi tizimi — SAT (State Taxation Administration). Xitoyda soliq tizimini Davlat soliq boshqarmasi (SAT) boshqaradi. 2010-yildan boshlab u “Digital Taxation Reform Program” doirasida to'liq raqamlashtirish siyosatini amalga oshirgan. SAT yagona milliy elektron soliq ma'lumotlar bazasini yaratdi. Barcha soliq to'lovchilar yagona raqamli identifikatsiya kodi (Taxpayer Identification Number — TIN) asosida ro'yxatdan o'tkaziladi. Soliq hisobotlari, to'lovlar, nazorat va audit jarayonlari onlayn platformalar orqali avtomatlashtirilgan.

Elektron hisob-faktura (E-invoice, “Fapiao”) tizimi. Xitoyda soliq bazasini kengaytirishning eng muhim vositasi bu elektron hisob-fakturalar tizimi — “Fapiao” hisoblanadi. Har bir tijorat operatsiyasi QR-kodli elektron faktura orqali amalga oshiriladi. “Fapiao” tizimi orqali davlat real vaqt rejimida har bir korxonaning aylanmasini, daromadini va to'langan soliq miqdorini kuzatadi. Bu yashirin aylanmani kamaytiradi va soliq tushumlarini sezilarli oshiradi.

Sun'iy intellekt va “Big Data” asosidagi nazorat. Xitoy soliq ma'murchiligida AI (Sun'iy intellekt) va Big Data texnologiyalari asosida ishlovchi avtomatik tahlil tizimlari joriy etilgan. Ma'lumotlar banklar, bojxona, onlayn savdo

platformalari (Alibaba, JD.com), va moliya institutlari bilan integratsiyalashgan. Tizim avtomatik tarzda shubhali operatsiyalarni aniqlaydi, yashirin daromadlarni tahlil qiladi va soliqdan bo'yin tovlash xavfini baholaydi.

Mobil va onlayn soliq xizmatlari. Soliq to'lovchilar uchun "Tax Service App" va WeChat-integratsiyalashgan platformalar yaratilgan. Foydalanuvchilar mobil telefon orqali soliq to'lovlarini amalga oshiradi, hisobot yuboradi va davlatdan masofadan maslahat oladi. Bu tizim ayniqsa kichik biznes va yakka tartibdagi tadbirkorlar uchun qulaylik yaratgan.

Ma'lumot xavfsizligi va blokcheyn texnologiyasi. Xitoy soliq tizimida blokcheyn texnologiyasi asosida soliq operatsiyalarining o'zgarmasligini va shaffofligini ta'minlovchi mexanizm joriy etilgan. Soliq ma'lumotlari davlat bulut tizimida saqlanadi, barcha kirishlar kriptografik himoya ostida.

Idoralararo integratsiya. SAT tizimi bojxona, banklar, transport, sud organlari, kadastr, mehnat va savdo vazirligi ma'lumotlar bazalari bilan integratsiyalashgan. Natijada yangi soliq to'lovchilarni aniqlash, soxta korxonalarni bartaraf etish va soliq bazasini kengaytirish imkoniyati yaratilgan. Natijalar. Raqamlashtirishdan so'ng Xitoyda soliq tushumlari 25% ga oshgan, yashirin iqtisodiyot ulushi esa 10% dan kamga tushgan. "Fapiao" tizimi orqali har yili yuz millionlab noqonuniy operatsiyalar aniqlanadi. Soliq ma'muriy xarajatlari kamayib, xizmat ko'rsatish sifati oshgan.

Janubiy Koreya tajribasida soliq ma'murchiligiga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish orqali soliq bazasini kengaytirish dunyoda eng samarali va innovatsion tizimlardan biri sifatida e'tirof etiladi.

Raqamli soliq tizimi — NTS (National Tax Service). Janubiy Koreyada soliq ma'murchiligini National Tax Service (NTS) boshqaradi. NTS 2004-yildan boshlab "Smart Tax Administration Strategy" dasturini amalga oshirib, barcha soliq jarayonlarini raqamlashtirgan. Har bir soliq to'lovchining ma'lumotlari yagona raqamli identifikatsiya raqami orqali kuzatiladi. Soliq yig'implari, hisobotlar, to'lovlar va tekshiruvlar onlayn tizimlar orqali to'liq avtomatlashtirilgan.

Elektron soliq hisobot tizimi — Hometax va Sempyo. Hometax — bu NTS

tomonidan ishlab chiqilgan elektron soliq platformasi bo'lib, soliq to'lovchilarga 24/7 onlayn xizmat ko'rsatadi. Tizim orqali jismoniy va yuridik shaxslar soliq hisobotini topshiradi, to'lovlarni amalga oshiradi, soliq qaytarilmasini so'raydi va davlat bilan muloqot qiladi. Sempyo tizimi esa korporativ hisobotlarni avtomatik tarzda tuzish va yuborish imkonini beradi.

Elektron hisob-faktura (E-Tax Invoice) tizimi. 2011-yildan boshlab barcha yuridik shaxslar uchun elektron hisob-faktura tizimi majburiy joriy etilgan. Har bir tranzaksiya real vaqt rejimida NTS serveriga uzatiladi. Bu tizim soxta hisob-fakturalarni oldini oladi va soliq bazasini kengaytiradi.

Sun'iy intellekt va "Big Data" asosida tahlil. NTS sun'iy intellekt va katta ma'lumotlar (Big Data) asosida risk tahlil tizimini joriy qilgan. Tizim avtomatik ravishda soliqdan bo'yin to'lovchilarni aniqlaydi, ularning xarajat, daromad, va bank ma'lumotlarini solishtiradi. "Smart Audit" tizimi orqali tekshiruvlar aniq maqsadli amalga oshiriladi, bu esa ortiqcha byurokrtiyani kamaytiradi.

Mobil xizmatlar va elektron hukumat integratsiyasi. Janubiy Koreyada soliq tizimi E-Government (Elektron hukumat) dasturiga to'liq bog'langan. Soliq to'lovchilar Hometax Mobile App orqali soliqqa oid barcha operatsiyalarni amalga oshiradi. Tizim bank, bojxona, mehnat va savdo vazirliklari ma'lumotlari bilan integratsiyalashgan.

Rossiya Federatsiyasi tajribasida soliq ma'murchiligiga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish orqali soliq bazasini kengaytirish jarayoni so'nggi yillarda keng ko'lamda amalga oshirilmoqda.

Federal soliq xizmati (FNS) tomonidan boshqariladigan raqamli ma'muriy tizim. Rossiyada soliq ma'murchiligini Federalnaya nalogovaya sluzhba (FNS) amalga oshiradi. 2014-yildan boshlab "Tsifrovaya nalogovaya" (Raqamli soliq xizmati) dasturi asosida soliq ma'lumotlarini to'liq elektron shaklda boshqarish tizimi joriy etilgan. FNS yagona milliy soliq ma'lumotlar bazasini yaratgan bo'lib, u barcha soliq to'lovchilar, korxonalar va bank operatsiyalari bilan bog'langan.

Elektron soliq hisobot tizimi — "Nalog-3" va "Nalog.ru" portali. Rossiyada barcha korxonalar va yakka tartibdagi tadbirkorlar elektron hisobot (e-deklaratsiya)

topshirish tizimidan foydalanadi. “Nalog.ru” portali orqali soliq to‘lovchilar o‘z hisobotlarini yuboradi, qarzdorlikni tekshiradi va elektron to‘lovlarni amalga oshiradi. “Nalog-3” dasturi esa barcha soliq tushumlarini real vaqt rejimida qayd etadi. Tizim to‘liq integratsiyalashgan axborot almashinuvi asosida ishlaydi (banklar, bojxona, ijtimoiy fondlar bilan).

Elektron chek va “Online-kassa” tizimi. 2017-yildan boshlab Rossiyada “Online-kassa” (raqamli nazorat-kassa mashinalari) tizimi joriy etilgan. Har bir savdo yoki xizmat ko‘rsatish operatsiyasi bo‘yicha elektron chek ma‘lumoti to‘g‘ridan-to‘g‘ri FNS serveriga yuboriladi. Bu tizim yashirin aylanmani kamaytirib, soliq bazasini kengaytirishning asosiy vositasiga aylangan. Natijada kichik biznesdagi soya iqtisodiyoti hajmi 30% dan 10% gacha qisqargan.

Sun‘iy intellekt va Big Data asosidagi nazorat. FNS sun‘iy intellekt va katta ma‘lumotlar (Big Data) texnologiyalaridan keng foydalanadi. Soliq to‘lovchilarning xarajatlari, bankdagi harakatlari, bojxona operatsiyalari, mehnat shartnomalari, mulk harakatlari avtomatik tarzda tahlil qilinadi. “ASK NDS-2” (Avtomatlashtirilgan Soliq Nazorat tizimi) yordamida qo‘shilgan qiymat solig‘i (QQS) bo‘yicha soxta operatsiyalar aniqlanadi. Bu tizim orqali 90% dan ortiq QQS to‘lovlari avtomatik verifikatsiyadan o‘tadi.

Ma‘lumot xavfsizligi va integratsiya. Soliq tizimi Davlat xizmatlari portali (“Gosuslugi”), Markaziy bank, bojxona va mehnat vazirligi ma‘lumotlari bilan integratsiyalashgan. Ma‘lumotlar almashinuvi elektron raqamli imzo (ЭЦП) asosida amalga oshiriladi. FNS barcha ma‘lumotlarni davlat bulut tizimida saqlaydi va kriptografik himoyadan foydalanadi. Natijalar. “Online-kassa” tizimi joriy etilgach, soliq tushumlari 20% dan ortiq oshgan. QQS tushumlarining aniqligi 95% gacha yetgan. FNS ma‘muriy xarajatlari 40% gacha kamaygan, soliqlarni yig‘ish samaradorligi esa sezilarli oshgan. Yashirin iqtisodiyot ulushi qisqargan, soliq to‘lovchilar soni esa ortgan.

Xulosa: Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish soliq ma‘murchiligi samaradorligini oshirish, yashirin iqtisodiyotni qisqartirish va soliq tushumlarini barqaror oshirishning eng muhim omilidir. Raqamlashtirilgan soliq

boshqaruvi soliq to'lovchilarning faoliyatini real vaqt rejimida kuzatish, ma'lumotlarni tezkor tahlil qilish va soliq xavfini aniqlash imkonini beradi. Xorijiy davlatlar tajribasi (AQSh, Xitoy, Janubiy Koreya, Rossiya) shuni ko'rsatadiki, soliq ma'murchiligini raqamlashtirish orqali davlat soliq bazasini 15–25 foizgacha kengaytirishga erishmoqda. Soliq organlari faoliyatini sun'iy intellekt, Big Data, blokcheyn va onlayn xizmatlar asosida tashkil etish shaffoflikni ta'minlab, soliq to'lovchilarga qulaylik yaratadi.

Takliflar: Yagona raqamli soliq ma'lumotlar bazasini yaratish, uni bojxona, bank, mehnat va savdo tizimlari bilan to'liq integratsiyalash zarur. Elektron hisob-faktura ("e-invoice") tizimini kengaytirish va barcha xo'jalik yurituvchi sub'yektlar uchun majburiy qilish lozim. Soliq nazoratida sun'iy intellekt va Big Data tahlilini keng joriy etish orqali yashirin iqtisodiy faoliyatni aniqlash tizimini kuchaytirish.

Adabiyotlar/Литература/Референсе:

Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодекси- Тошкент: Гафур Ғулом нашриёт уйи 2020.- 640 б.